Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Филология факультеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

Мамаева Гүлнар Бейсенқызы
Филология ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Пән атауы: Емле және сөз сазы

Астана, 2022

13-дәріс тақырыбы: Сөз сазының көркем әдебиет пен өнердегі маңызы

Қарастырылатын мәселелер:

- Тілдік норма және көркем әдебиет нормасы;
- Көркем әдебиет нормасының ерекшеліктері.

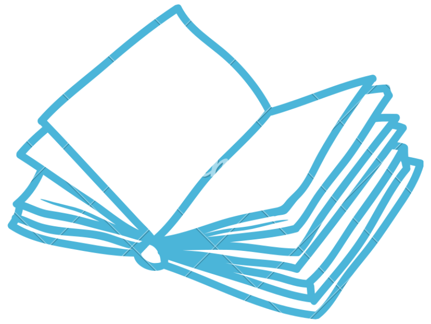

Сөз сазы

«Сөз сазы дегеніміз – сөйлеу актісінде сөз ішіндегі немесе сөз аралығындағы дыбыстардың бір-біріне әсер етіп, бірін-бірі өз ыңғайына иіп айтылуы.»

Р. Сыздықова

Тілдік норма

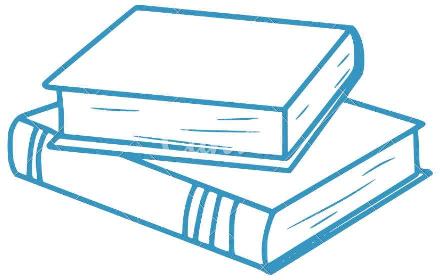

Сипаты, ерекшеліктері

1. Тілдегі біріздік, тіл материалдарын нормалайды.
2. Белгілі бір тәртіп, заңдылыққа бағындырады.
3. Тілдің ішкі заңды жүйелері негізінде дамып қалыптасады.

Қазақ әдеби тілінің дамуы

Қазіргі норма

Қазан төңкерісінен кейін

1920 жылдары

«Қазақ әдебиеті» газеті

«Кітаби тіл» үлгілері

М. Қалтаев «Насихат қазақия» (1911, Қазан)

Әдеби норманың қалыптасуы

1

Сауатты жазу ережелері - орфография, пунктуация ережелері

2

Қаулы-қарарлар арқылы қабылданған терминдер жүйесі

3

Сөздіктер, оқулықтар, жетекші құралдар арқылы тіл байлықтарын екшеу

Көркем әдебиеттегі сөз сазы (1-мысал)

Жанбота, осы ма еді өлген жерім,
Көкшетау боқтығына көмген жерің

Біржан сал «Жанбота»

Жан-бо-та о-сы ме-ді өл-ген же-рім

11 буын

Жазылуы

Айтылуы

Жан-бо-та о-сы ма е-ді өл-ген же-рім

12 буын

Себебі

ма-е-ді → ме-ді

Бір ырғақпен айтылатын сөздердің аралығындағы екі дауыстының бірі **«жұтылып»**, өлең өлшемі дәл шығады.

Көркем әдебиеттегі сөз сазы (2-мысал)

Кейде өлшемге қажет буын саны жетпей тұрса, «жедел жәрдемге» ы, і дыбыстары «шақырылады»

Баянауыл басынан бұлт кетпес,

Қиядағы түлкіге құсым жетпес

1-тармақ - 10 буын

2-тармақ - 11 буын

Ба-йа-на-уыл ба-сы- нан **бұ-лыт** кет-пес болып, **бұлт** сөзі **бұлыт** болып дыбысталады

Қазақ поэзиясындағы аллитерация

Мұнда ж және ш дыбыстарынан басталатын бірқатар сөз шоғырланған.

Жастық менің жаныма жыр байлады,

Жастық мені жалтартпай, шыңға айдады,

Жастық мені шыңдады, шынықтырды,

Жастық шіркін өмірді шын ұқтырды.

Мұқағали Мақатаев «Жастық»

Мақал-мәтелдердегі аллитерация

1 **Қ**ұлан **қ**ұдыққа **қ**ұласа, **қ**ұлағында **қ**ұрбақа ойнар

2 **К**өппен **к**өрген ұлы той

*Мұнда аллитерацияны пайдаланғандықтан, құлаққа жағымды, айтуға жеңіл, еске сақтауға қолайлы мәтел болып тұр.

Қазақ поэзиясындағы ассонанс

Ереулі атқа ер салмай,
Егеулі найза қолға алмай,
Еңку-еңку жер шалмай

Махамбет Өтемісұлы

Айналайын, **а**уылдың **а**дамдары-**а**й,
Сендер барда бұзылар заман қалай?

Фариза Оңғарсынова

Көркем әдебиеттегі сөз сазы

Аллитерация

«**С**ыбдыр **с**өзбен шығарып **с**ап,
сынайын деп **к**епсің ғой, **к**өлгір
сөзбен **к**өлденең болғың кепті ғой»

«Ө**с**ер.., ө**с**ер.., не ө**с**ер?. Тек
зұлымдық ө**с**ер нө**с**ер болып **с**енен.
Сор ө**с**ер, ар өшер!»

«Сөйтіп, көркем әдебиет пен сахна өнері сөз сазына, сөздердің дыбысталу сипатына бейтарап емес екендігі байқалады. Сондықтан бұл жайтқа көркем әдебиетті оқытып үйрететін мектеп мұғалімдері мен сахна шеберлерінің назар аударулары шарт»

Р. Сыздықова

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Сыздықова Р. Сөз сазы (Сөзді дұрыс айту нормалары). Көмекші оқу құралы. — Алматы: «Санат», 1995. — 120 бет
2.Балақаев М. Б. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. — Алматы: «Ғылым», 1984. — 184 бет
3.Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. — Алматы: «Мектеп», 1984. — 75 бет

НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА РАҚМЕТ!